

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Kış / Winter Sayı/Issue: 46
Sayfa / Page: 383-405

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 26.09.2019
Kabul/Accepted: 07.12.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**CEVAT DURSUNOĞLU'NUN
ŞARK RAPORU (ÖNERİLER,
FARKLILIKLAR,
BENZERLİKLER)**

***ORIENT REPORT
OF CEVAT DURSUNOĞLU
(SUGGESTIONS,
DIFFERENCES, SIMILARITIES)***

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0001-5416-5220, mmetpinar@gmail.com

Öz

Cumhuriyet'in Osmanlı bakiyeleri üzerine kurguladığı yeni ulus-kimlik modeli rejimin gerekliliğine uygun politikalar üretmeyi beraberinde getirdi. Yeni rejim kuruluşundan itibaren bu yeni kimlik inşasını topluma yerleştirmek için önemli çalışmalar yaptı. Yeni rejimin bu kimlik inşasında zorlandığı yerlerin başında Doğu ve Güneydoğu bölgesi yer almaktaydı Devletin önde gelen isimleri bu kimlik inşasının yerleşmesiyle ilgili bölgeye yönelik önemli raporlar hazırladılar. Raporlar, isyan sonrası bölgede ortaya çıkan hareketlilik ve asayişsizliğin yansımalarıydı. Raporların ortak yönü Şeyh Said isyanının bölgedeki etnik hareketliliği beslediği ve tetiklediği yönünde ortak bir görüşün varlığıydı. İçişleri Bakanı Cemil Uygur'dan Abdülhalik Renda'ya kadar ilk dönemlerde hazırlanan raporlar isyanlar nedeniyle güvenlik kaygılarıyla hazırlandığı için Türkleştirme politikaları rejimin birinci öncelikleri arasında yer aldı. Bu dönemde rapor hazırlayanlardan Kars Milletvekili Cevat Dursunoğlu kendi dönemine yakın tarihte hazırlanan raporlardan farklı olarak Kürtleri kendi kimlikleri içinde değerlendirmeyi tercih etti. Dursunoğlu'nun raporu erken Cumhuriyet döneminde hazırlanan raporlarla bazı noktalarda paralellik gösterse de kendi içinde bir özgünlüğü barındırmaktaydı. Kürtler ile ilgili ülke dışına çıkarılmaları seçeneği radikal, fakat gerçekçi olmayan bir yanılmanın ürünüydü.

Anahtar Kelimeler: Arap, Cevat Dursunoğlu, Kürt, Türkçe, rapor.

Abstract

The new nation-identity model that the Republic built on the Ottoman balances brought along policies that were appropriate to the necessity of the regime. Since its inception, the new regime has made significant efforts to place

this new identity in society. The east and southeast regions were at the top of the places where the new regime had difficulty in building identity. Leading names of the state prepared important reports about the establishment of this identity. The reports were reflections of mobility and lack of security in the region after the rebellion. The common point of the reports was that there was a common view that the Sheikh Said rebellion fed and triggered ethnic mobility in the region. Turkification policies were among the top priorities since the reports prepared in the early periods from Interior Minister Cemil Uybadin to Abdülhalik Renda were prepared with security concerns due to the rebellions. Kars deputy Cevat Dursunoğlu, prepared reports during this period, chose to evaluate the Kurds in their own identities unlike the reports prepared recently. Although Dursunoğlu's report showed some parallelism with the reports prepared in the early Republican period, it had an originality in itself. The option of expulsion with the Kurds was the product of a radical but unrealistic illusion.

Keywords: Arab, Cevat Dursunoğlu, Kurd, Turkish, report.

Giriş

İttihat ve Terakki dönemiyle başlayan doğu coğrafyasıyla ilgili rapor hazırlama geleneği tek parti döneminde de devam etti. İhyadan inşaya geçişkenliğin yaşandığı bu dönemde yeni rejim, ulus kimlik paradigmasını uyumlu hale getirmek ve türdeş bir toplum oluşturmak için önemli bir politik tavır ortaya koydu. Osmanlı'dan tevarüs eden farklı etnik ve kültürel bakiyeler modernleşme pratiğine ulaşmada engel olarak görüldü. Bu vecheden bakıldığında tek parti döneminde ortak aidiyetler bağlamında kimlik oluşturmaya yönelik farklı uygulamalar dikkat çekti. Devlet kontrollü sermaye birikimi ve ekonomi, Türkçe öğretme-okullaşma, iletişim ve ulaşım aygıtlarının çeşitliliği (demiryolu, radyo vb) bu yeni kimliğin en önemli kodlarını temsil etti.

Bu perspektifte çok yönlü bir şekilde yürütülen bu politikalar tüm farklı kimlikleri vatandaşlık bağıyla ulus-devlet çatısı altında toplamayı hedefledi. Bu süreçte oluşturulmak istenilen ulus-kimliğin en önemli basamağını Doğu ve Güneydoğu bölgeleri teşkil etti. Aşiret yapılanmasının, farklı etnik kimliklerin ve nüfuzlu ailelerin olduğu coğrafyada ortak bir vatandaşlık modeli oluşturmak zorlu bir süreç olarak görüldü. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren bu coğrafyayla ilgili ulus-kimlik oluşturulmasına yönelik çalışmalar dikkat çekmekteydi. Rejimin temsilcileri bu yapıyı anlamak ve ona göre çözüm önerileri geliştirmek adına bölgeye yönelik önemli çalışmalara imza attılar. Bölgeyle ilgili hazırlanan raporlar kendi içinde farklılık arz etse de uluslaşma sürecinin en önemli alametifarikasını ortak bir tarih ve dil vurgusu oluşturduğundan raporların genellikle bu alanlara yoğunlaştığı görüldü.

Bu alanı doldurmak ve bölgedeki geleneksel yapılanmayı kırmak

için güvenlikçi bir anlayış tercih edilirken istisnai olsa da bölge halkıyla iletişim kanallarının açık tutulması yönünde eğilimler de görülmektedir. Arap ve Kürtlere yönelik politikalarda tedip ve tenkil başat bir şekilde önde durmaktaydı. Özellikle Cumhuriyet kadroları, Kürtlerin Türklerle aynı soydan geldiği düşüncesinden hareketle aidiyet bağlarını güçlendirmek ve onları Türk kültür dairesi içerisine çekebilmek adına, dil öğrenimini/öğretimini ön planda tutmaktaydı. Bu bağlamda tek parti döneminin kimlik tanımlamalarında en ön planda olan dil politikaları oldu.

Raporların büyük bir kısmı Kürtlüğü kendine özgü bir kimlik olarak tanımlayarak herhangi bir kimliğin uzantısı olarak görmezken bir kısmı da başka bir kimliğin parçası olarak değerlendirmekteydi. Bu yönü de dikkate alarak bu çalışmamızda bölgeyle ilgili hazırlanan raporların kendi içinde bir değerlendirilmesi yapıldıktan ve Kars Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun II. Dünya Savaşı döneminde bölgeyle ilgili hazırladığı raporun muhteviyatı analiz edildikten sonra raporun diğer çalışmalarla benzeşen ve ayrışan yönleri ortaya koymaya çalışılacaktır.

Cevat Dursunoğlu'nun Raporunda Araplar ve Kürtler

Cumhuriyet rejimiyle birlikte dil, milletin doğuşu ve toplumu meydana getiren bireylerde aidiyeti ve bütünleyecek temel kimliğin parçası olarak görüldü. (Obuz, 2017: 68). Tek parti döneminde güney-Güneydoğu bölgelerinde Arapça konuşmanın yanında doğuda da yoğunlukla Türkçe yerine Kürtçe konuşulmasına ulusun bütünlüğü açısından problem olarak bakıldı. Erken Cumhuriyet döneminden itibaren kurucu kadrolar doğu ve güney bölgesindeki ulus-kimlik inşasının önündeki engelleri ortadan kaldırmaya çalıştılar. Türk Ocakları Kurultaylarında bu meselenin derinlemesine tartışıldığı görüldü. Van Delegatesi İshak Refet Bey, güney bölgelerinde Arapçanın çok yoğun bir şekilde konuşulduğunu belirtti (Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, 1928: 309). Benzer şekilde İshak Refet Bey, Doğu Anadolu'da Serkanlılar, Türkanlar gibi Türkmenlerin zamanla Kürtleştiklerini ve Türklüklerini unuttukları uyarısında bulundu. Hamdullah Suphi de paralel bir şekilde İç Anadolu'da yoğun Türkmen nüfusundan ötürü Türk olmayan unsurların zamanla Türkleştiğini, Doğu Anadolu'da ise Türkmen nüfusu yoğun olmadığından Türkçe konusunun zamanla problem haline geldiği konusunda görüş bildirdi (Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, 1927: 177-179).¹

¹ Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten da benzer bir şekilde 1958'de bölgedeki incelemeleri sonucunda Van Gölü çevresinde Türk olan bölgenin zamanla Kürtleştiğini, ailelerin bile soyadlarından su katılmamış, dillerini kaybetmiş Türkler olduğunu, Celali, Halıkanlı ve Ertoşi Aşiretlerinin buna örnek olduğunu söyledi. Bununla birlikte bu aşiretlerin tekrardan çocuklarının Türkçe öğrenmesi için valinin de çabalarıyla devletten okul talebinde bulduklarını belirtti. (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-4.) Ziya

Tek parti dönemi kadroları, doğuya yaklaşımlarında daha çok otoriter eğilim sergiledi. Umumi Müfettişlik kanalıyla ulaşım, sağlık, kültür (dil) alanında bu coğrafyalarda yaşayan toplumu merkezin ürettiği ve olgunlaştırdığı modelin alanına çekmeyi amaçladılar. Bu sorunun çözümünde raporların da etkisiyle farklı referanslar kullandılar.

Cevat Dursunoğlu² bu sorunun II. Dünya Savaşı döneminde de devam ettiğini, bunu da İçel, Seyhan, Hatay, Urfa, Mardin ve Siirt'te Arapça konuşan 200.000 civarında topluluğun yaşamasına dayandırdı. Dursunoğlu, bu unsurların küçük topluluklar olarak görünmesine karşın Arap devletleri sınırında yaşamaları ve son dönemlerde Arap dünyasında başlayan etnik propagandalarından etkilenecekleri endişesini taşıdı. Bu topluluk için okul açma politikalarının yeterli gelmeyeceğini, farklı bir yol denenerek bu unsurların mübadele vb yollarla Irak ve Suriye'ye gönderilmesinin gerekliliğinin altını çizdi (BCA.490.01/61.233.6-23).³ Hemen hemen aynı dönemde bölgeyle ilgili rapor hazırlayan Memduh Şevket Esendal da benzer şekilde bu unsurların göç ettirilmesinin mantıklı olacağını, boşalan yerlerinin çok rahat bir şekilde doldurulacağı yorumunda bulundu (BCA.490.01/571.2274.1-85). 1948'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün isteği doğrultusunda bölgede incelemelerde bulunan Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut, Mardin'de Süryani Metropolitinin Türkçeyi daha çabuk ve kolay öğrenebilmeleri için gerekli yardımın yapılmasını istediğini, kendisinin de bu konuyu Milli Eğitim Bakanlığına aktardığını belirtti (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 2/13-24, 9936). Tankut, Siirt ve Bitlis örneğinden hareketle bu bölgelerde Türkçe konuşulmamasını Şafi mezhebinin dini ritüellerini Türkçe yapmamasına bağlamaktaydı (BCA.490.01/1015.916.4-2).

Tek parti dönemindeki bu sorunun DP iktidarı döneminde de de-

Gökalp doğudaki birçok Türk aşiretinin Türkkan, Karakeçiler gibi zamanla Kürtleştiğini söylemekteydi. (Gökalp, 2011: 102-104.) Beyrut'ta çıkan El Ahrar gazetesi, Süreyya Bedirhan'a dayandırdığı haberde Türk Hükümetinin doğuda Kürtçe konuşmayı ve gazetelerini yasakladığını, okulları kapattığı iddiasını aktarmaktaydı. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 16-b, D 65, F 87-3)

2 Oldukça hareketli bir yaşama sahip olan Dursunoğlu, yurtiçi ve yurtdışı eğitimini başarılı bir şekilde tamamladı. I.Dünya Savaşı'nda farklı cephelerde mücadele etti. 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ne katıldı. (TBMM Arşivi Cevat Dursunoğlu Tercüme-i Hal Dosyası, No: 1151). Erzurum'da İzmir işgalini protesto etmek için toplanan miting heyetinde yer aldı. (TİTE Arşivi, K24,G9, B9-2001). Milli Mücadele sonrası eğitim kurumlarında farklı görevlerde bulunduktan sonra siyasete atıldı.

3 İsmet İnönü raporunda Siirt ve Mardin'de Arapların ve Kürtlerin yoğun olmasına karşın Türkleşmeye hevesli durduklarını ifade etti. (Öztürk, 2012: 28). Bölgede incelemelerde bulunan Memduh Şevket Esendal, özellikle Mardin ve çevresinde yaşayanların "Araplığımızla Suriye vb yere gideceğimize Türkleşip burada kalmayı yeğleriz" düşüncesinde olduklarını belirtti. (BCA.490.01/571.2274.1-57)

vam ettiğini görmekteyiz. 1958’de Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten, Mardin ve Siirt taraflarında yaptığı incelemelerde Arapça konuşulduğunu, Arap kültürünün yaşatılmaya çalışıldığını bunun sebebini de Arap âlemine yakınlığa bağlamaktaydı. Bölgede radyolar aracılığıyla Arapça yayın yapıldığı, bunun önüne geçilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-2). Bölgeyle ilgili diğer raporlar da göz önüne alındığında Arap kökenlilerin ülke dışına çıkarılması teklifiyle en sert çözüm önerisinin Dursunoğlu’ndan geldiği görülmektedir. Dursunoğlu, askerlik dönemi ve Erzurum Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde Kürtlük ve Ermenilik faaliyetleri ile sık sık karşılaşmıştı, bölgenin dokusu konusunda deneyimliydi.

Dursunoğlu, Arap toplulukları için ayrıntılı tespitlerde bulunmazken Kürtlerin yaşam biçimine ve demografik yapısına ayrıntılı bir şekilde odaklandı. Türkiye’de en önemli millet meselesinin Kürt sorunu olduğunu, Kürtlerin yaklaşık 31 şehirde 1.5 milyonu aşkın nüfusa sahip oldukları tespitini yaptı (BCA.490.01/61.233.6-24.). Rus Dışişlerinin 1914’teki verilerine göre Türkiye’deki toplam Kürt nüfusu 1.601.808 kişiydi.⁴ Raporlar içerisinde Kürtlerin nüfusuyla ilgili en yüksek rakamı veren kişi Dursunoğlu’ydu.

Dursunoğlu’nun bölgeyle ilgili değerlendirmelerini temellendirmek için bölgeyle ilgili çalışma yapan ve rapor hazırlayan devlet adamlarının yaklaşımlarıyla karşılaştırmakta fayda vardır. Bu karşılaştırmayı yaparken dönemin koşullarını ve zaman dilimini göz önünde bulundurmak gerekir. Dursunoğlu’nun verdiği rakamlar, bölgede nüfus konusunda incelemelerde bulunan yetkililerin verileriyle karşılaştırıldığında, I. Umumi Müfettiş Abidin Özmen 1935’te bölgenin nüfusunun 1.126.775 ve bunun 228.000’ü Türk, 765.000’nin Kürt olduğu verisinin doğruyu yansıtmadığını, 1927 nüfus kayıtlarından 1935 tarihine Türklerin 20.000 Kürtlerin nüfusunun 250.000 artmasını tutarsız bulmaktaydı (Öztürk, 2012: 73).⁵ Abdülhalik Renda 1926’lı yıllarda yazdığı rapora göre doğuda nüfusun 1.360.000 olduğunu, bu nüfustan 999.000’nin Kürt olduğu bilgisini ver-

4 Bu nüfus rakamlarının içinde Yezidi ve Aleviler de yer almaktaydı. (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Arşivi АВПРИ, Ф. 151 ПОЛИТАРХИВ, О. 482, Д. 4333, Л. 16).

5 1936 Umumi Müfettişlik toplantısında I. Ve III. Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunan 16 ilde Kürt nüfusunun 1.040.380 olduğu tespit edildi. (Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası, 1937: 29). Benzer şekilde nüfusla ilgili bilgi veren Silan, Kürtlerin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde, Irak, İran ve Rusya sınırında çoğunlukla göçebe hayat sürdürdüklerini, birkaç ilçede % 90’dan daha fazla çoğunlukçu bir nüfusa sahip olduklarını ifade etti. Ona göre Ağrı, Bitlis, Muş, Van, Hakkari, Tunceli, Siirt, Diyarbakır, Mardin ve Urfa’da Kürtler nüfusun % 60’dan fazlasını teşkil etmekte ve bunun dışında ülkenin birçok yerinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. (Silan, 2017:217).

mekteydi. Ona göre bölgede yaşayan Türkler, alışverişlerde Kürtçe konuşmaktaydı. Bölge için aşiret ve ağalık düzeni en büyük sorundu. Devletin gücünü hâkim kılmak için demiryolu politikasına önem verilmeliydi (Sılan, 2010: XIII)⁶. Renda, Kürtlere bakış açısında Dursunoğlu ile hemen hemen aynı yerde durmaktaydı. Her ikisi de Kürtleri kendi kimlikleriyle kabullenerek Türkleştirmeye yönelmesi konusunda paralel düşünceye sahiptiler. Renda'nın raporunda öne çıkan ve dikkat çeken yön raporun aşırı güvenlikçi kaygılarla yazılmış olmasıydı. Bölgeyle ilgili incelemelerde bulunan yetkili ağızlar nüfus istatistiklerinin yanında, Kürtlerin etnik yapısı ve bölgedeki problemlerin çözümüyle ilgili de değerlendirmelerde bulundular.

Bu görüşlere benzer özellikte Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey de güvenlikçi kaygılarla bölgede askeri tedbirlere öncelik verilmesi gerektiği düşüncesindeydi. (Yayman, 2011: 97). İbrahim Tali Öngören, paralel şekilde asayiş tedbirleriyle sorunun çözüleceğini söylerken (Yayman, 2011: 102). Fevzi Çakmak Paşa askeri güç kullanılarak sert tedbirlerle sorunun üstesinden gelineceği inancını taşımaktaydı. (Mumcu, 1993: 56). Aynı dönemlerde yazılan Cemal Bardakçı Bey'in raporunda ise farklı olarak güvenlikçi kaygılardan ziyade bölgeye yapılacak yatırımlarla bölge halkıyla iletişim kanallarının açık tutulması yönünde bir eğilim gözlenmekteydi (BCA.030.126.901.7-2). Asayiş tedbirlerinin artırılması yerine bölge halkına yapılacak dokunuşların onları rejime ısındıracağı inancındaydı. İstisnalar dışında bölgeyle ilgili hazırlanan raporlarda güvenlik eksenli bir okuma ön planda durmaktaydı.

Bölgeyle ilgili hazırlanan diğer raporlara benzer şekilde Dursunoğlu da güvenlik eksenli bir yaklaşım gösterdi. Kürtlerin toplu bir şekilde sınır bölgelerinde yaşadığı gerçeğinin sürekli göz önünde bulundurulması gerektiğine raporunda yer verdi. Büyük devletlerin politikalarının yakından takip edilmesi gerektiğine işaret ederek Rusya'nın Erivan'da bir Kürdoloji Enstitüsü adı altında Kürtlük propagandası yapmasının yanında, İngilizlerin güney sınırında Kürt teşkilatları oluşturmalarına, Kürt alfabesini ön plana çıkarmalarına, Revandiz'de bir Kürt koleji açmalarına ve İran'da bir Kürt lisesi teşkil etmelerine dikkat çekmek istedi (BCA.490.01/61.233.6-25).⁷ Abidin Özmen de 1936'da hazırladığı raporda Erivan'da Marksizm ve

6 Renda, Doğu'nun çok geri kaldığını, bölgeyi kalkındırmak için çok paraya ihtiyaç olduğunu vurgulamaktaydı. (Renda, 2018: 298).

7 CHP iktidarı dönemindeki Kürtler üzerinde Rus etkisinin varlığıyla ilgili tartışmalar DP döneminde de devam etti. Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan, 1958'de Bağdat, Şam, Kahire ve Rusya'dan yayın yapan radyoların Kürtçe yayın yaptıklarını, Kürtçülük peşinde koşan şeyh ve ağaların tazyikleriyle bu neşriyatın yaygınlaşması Kürtleri Türk toplumundan kopartacağı endişesini taşımaktaydı. Bunun önüne geçebilmek için Diyarbakır ve Erzurum'da kurulacak iki Türkçe radyo istasyonu ile masallar, hikâyeler, âşık destanları,

Lenizim Enstitüsü'nün Kürtlük propagandası yaptığını, 1935'te Erivan'da Kürdoloji Kongresi'nde Kürtleri Türk kültürü tesirinden kurtarmak, Kürtlerle Yezidilerin ve Ermenilerin ırkı münasebetlerini bulmak ve bir Kürdistan haritası hazırlama kararı aldıklarını öne sürdü. (Öztürk, 2012: 76.). Dış kaynakların Kürt sorununa kendi eksenlerinden çıkar odaklı çözüm önerileri üretmeleri raporların muhteviyatını etkilemekteydi.

Rus etkisinin varlığını tartışanlardan biri olan Necmeddin Sahir Silan, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmının (45 aşiret) Horasan'dan gelen Türklerden oluştuğunu, dış mihraklar özellikle Rusların etkisiyle Kürtleştiklerini öne sürdü (Silan, 2010: 451). İsmet İnönü, benzer şekilde tehlikeye işaret ederek İran sınırına yapılacak karakollarla ve Hakkari şehir merkezinde devletin gücünü temsil eden dairelerin beraber düşünülmesi gerektiğinden hareketle Erzincan'ın stratejik önemine değinerek buranın Kürt merkezi olması durumunda asıl korkunç olanın Kürdistan'ın kurulacağı endişesini taşımış olmasıydı (Öztürk, 2012: 40-51). 1958'de Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten, çok iddialı bir şekilde "Düşmanlarımız Feza'ya Sputnikler atacak kadar ileri gitmiştir. Milletimiz arasında bir tefrika, bir ayrılık ve husumet yaratmağa çalıştıkları muhakkaktır." (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-6.). Dış etkilerin varlığına dikkat çekmek istedi. Dursunoğlu da Kürt sorununun dış kaynak yönünü yadsımamaktaydı. Dursunoğlu'nun yaklaşımlarını bölgeyle ilgili hazırlanan diğer raporlardan ayıran değişkenlik Kürt tanımlamalarında "Dağ Türkü", "Bozulmuş Türk" gibi kimlik okumalardan uzak durarak Kürtleri yabancı bir topluluk olarak görerek ötekileştirmenin çözüm odaklı bir yaklaşım olduğu savıydı. Bu tanımlamalardan hareketle Kürtlerin ülke içerisinde yer değiştirme pratiğinden ziyade ülke dışına çıkarılmasını daha sağlıklı bir sonuç olarak gördü.

Dış kaynakların da etkisiyle Dursunoğlu dâhil bölgeye güvenlik boyutuyla yaklaşanlar bu kaygının giderilmesi noktasında bölgenin Türkleştirilmesini birinci öncelik olarak gördüler. Bunun sağlanması açısından da Türkçe konuşmanın yaygınlaştırılmasını önemsediler. Silan, Erzincan Refahiye, Kemah % 80'nin Türk olmasına karşın %20'sinin Türkçe konuştuğunu, Alevi olduklarından Kürtleşmelerinde mezheplerin etkili olduğunu düşündü (Silan, 2017: 217). Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten, 1958'de hazırladığı raporda erken Cumhuriyet döneminde doğuda Türkçenin yoğun bir şekilde konuşulduğunu, Kürtçenin ise sadece kırsal alanla sınırlı kaldığını, DP iktidarında ise şehirleşmenin artması ve köyden merkeze doğru göçlerin yoğunlaşmasıyla Kürtçe konuşmanın arttığı tespitinde bulundu (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-3).Rapor-

mahalli müzik vb yayınlar yapılmasını gerekli gördü. (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-4.).

larda bölgenin en büyük sorunu olarak bölge halkının Türk olmasına rağmen Kürtçe konuşması ve DP iktidarında bölgedeki şehirleşmenin Kürtçe konuşmayı arttırması görülmektedir.

Bölgede Türkleştirme politikalarının karşılık bulması adına Kürtler, Türklük çatısı altında gösterilmeye çalışıldı. Bu politikalar dönem dönem farklı yaklaşımlar gösterdi. Renda, Kürt tabirini kullanırken Necmettin Sahir Silan doğudaki meseleyi etnik kaygılardan ziyade asayiş sorunu olarak gördü (Silan, 2011: 2). O, “Dağ Türkü”, “Dağ Türkçesi” gibi ifadelerle Dursunoğlu’ndan farklı olarak Kürtlerin etnik olarak Türk olduğu düşüncesinden hareketle bir perspektif belirledi.⁸ Silan bölgede öz Türkçe yerine dağ Türkçesi konuşulduğundan köy kanununun tam anlamıyla uygulanmadığını ortaya koydu (Silan, 2010: 28). 4. Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan da Kürtlerin Dağ Türkü olduğunu ve bunun bu şekilde söylenmesi gerektiğini bölge valilerine talimat olarak ilettiler. Kürtlerin Osmanlıca Dağ Türkçesi (Kürtçe) konuştuğunu söyledi (Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası, 1937: 133). Türk Ocakları Müfettişi Hasan Reşit Bey, dağlı bir toplum olduğu noktasında aynı kanaati paylaşmasına karşın Türklüğün dışında bir oluşum olduğu fikrini taşımaktaydı. Kürtçenin ise İrani, Süryani, Ermeni, Arap toplumlarının katkılarıyla ortaya çıkan bir dil olduğu düşüncesini savundu. (BCA.30.10/115.797.16-7). Memduh Şevket Esenal ise Kürtçenin esasında orijinal bir dil olmadığını, Farsçanın bozuk melezleşmiş şekli olarak tasvir etti (BCA.490.01/571.2274.1-86). Raporlarda Kürtçenin Türkçenin bir uzantısı şeklinde değerlendirmelerin yanında farklı bir dil olduğu yönünde görüşte yer almaktaydı.

Raporlarda dil analizlerinin yanında etnik değerlendirmelerde ön plana çıkmaktaydı. Mehmet Sekban’a göre Kürtler, Turani olduğu gibi Türk ile Kürt’ü birbirinden ayırmak da zordu. (Sekban, 1998: 38). Ragıp Gümüşpala Dersim raporunda doğu halkının Sünnilik-Şiiilik telakiki nedeniyle kendilerini Kürt sandıkları bilgisini paylaştı (Silan, 2011: 87)⁹. Memduh Şevket Esenal doğu raporunda, Abdullah Alpdoğan’ın ortaya koyduğu verilerden hareketle bölgede yaşayan Alevilerin Türk olduklarına temkinli yaklaşıp da bu unsurların Türkleşmelerinin veya

8 Silan, 1950 genel seçiminden sonra CHP’den istifa edip DP’ye geçmesiyle “Dağ Türkü”, “Dağ Türkçesi” tabirleri yerine Kürtler ve Kürtçe ifadelerini kullanmaya başladı. Kürtlük ve Kürdistan dış mihrakların bir projesidir yaklaşımını benimsedi (Silan, 2010: 451).

9 Benzer şekilde 4. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan da bu topluluğa bugüne kadar Kürt denilerek başka bir ırktanmış muamelesi yapıldığını, esasında Türk kökeninden geldiklerini öne sürdü. (Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası, 1937: 96-97) Konuştuğuların Türkçeyi Türklüklerine delil görmeyerek çobanlarıyla anlaşmak için kullandıkları karışık bir dil yüzünden bunlara Kürt denilmesini büyük bir hata olarak gördü. (Silan, 2011: 110).

Türk olduklarının bilincine varmalarının daha kolay olacağını düşündü (BCA.490.01/571.2274.1-7).

Bu verilerden hareketle Dursunoğlu kendisinden önce hazırlanan raporları da dikkate alarak Kürtlerin ırk-kültür ve yaşam tarzlarıyla ilgili tespitlerde bulundu. Kürtlerin süreklilik arz eden tarih, edebiyat, bilim, dil ve istatistikî alanlarda verimli çalışmaları olmamasına karşın yaşadıkları coğrafyanın hassas, stratejik ve dış etkilere açık olmasından hareketle dikkat edilmesi gereken bir topluluk olarak gördü. Kürtlerin ırkları konusunda tartışmalı bir durum olsa da milli birliğin esasını teşkil eden dil birliğinin oluşmaması üzerinde durdu. Bu realiteden hareketle “Dağ Türkü”, “Yayla Türkü” gibi tabirlerle gerçeği görmezlikten gelen tezlerin ülkeye bir fayda getirmeyeceğini, bunların Türk olduğuna ne kendilerini ne de başkalarını inandırmanın güç olduğunu söyledi. Bütün bu verilerden hareketle Kürtleri yabancı bir topluluk olarak görmenin ve ona göre davranmanın en mantıklı yol olduğu noktasında kararlılık gösterdi (BCA.490.01/61.233.6-24). Millet oluşumu için gerekli gördüğü tarihselliğin bu toplum nezdinde oluşmadığı yönünde bir kanaate sahip olduğundan ve Türklüğün bu süreci tamamlamasından ötürü bölgede Türklüğün bu karakterinden faydalanılması gerektiği üzerine yoğunlaştı. Kürtlüğü Türklük omurgasına eklenmiş bir parça olarak görmediğinden ve farklı bir etnik yapı olarak değerlendirdiğinden genel anlamda tek partinin bu yöndeki politikalarından ayrıştığı görüldü.

Bölgeyle ilgili rapor hazırlayanların sistemle sürekli sorun yaşayan Dersim bölgesiyle daha çok ilgilendikleri görüldü. Türklük vurgusu kendini bu coğrafyada daha fazla hissettirdi. Kazım Karabekir de Kürt Meselesi adlı eserde benzer bilgileri 1924’te vererek Sılan’ın söz ettiği coğrafyayla ilgili Dersimlilerin atalarının Maveraya’yı Türkistan’dan geldiğini ve çoğunluğunun Türk olduğunu ifade etti (Karabekir, 2004: 88). İçişleri Bakanı Şükrü Kaya raporunda Dersim ve civarının çoğunlukla Türk olduğunu ve bunun bilincine varmaları için çalışma yapılmasını merkeze bildirdi (BCA.030.10/110.740.22-3). Bu görüşlerin aksine Türk Ocağı Müfettişi Hasan Reşit Tankut, Dersim ve Ovacık’ta yaptığı incelemelerde bölgedeki gençlerin kendilerini Horasan’dan gelen Türkler olarak tanımlamalarına karşın onları samimi bulmadığını, “Kızılbaşların sahte Türkçülük” yaptığını belirtti (BCA.30.10/115.797.16-6).

Bölgeyle ilgili hazırlanan hemen hemen bütün raporlarda Dersim bölgesi yer almasına karşın Dursunoğlu daha çok Van, Erzurum, Muş ve Ağrı bölgesiyle ilgilendi. Kürtlerle ilgili var olan sorunu tanımladıktan sonra çözüm önerileri üzerinde durdu. Dursunoğlu’na göre Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın genişliği ve nüfuslarının oldukça fazla olması Kürtlerle ilgili acil önlemler alınmasının gerekleri arasındaydı. Bu şartların dikkate

alınarak Arnavut, Gürcü ve Çerkezler gibi nüfus yoğunluğu az olan topluluklara uygulanan politikaların Kürtlere uygulanamayacağını, bu hususların dikkate alınarak daha kapsamlı bir politika takip etmenin gerekliliği konusunda farkındalık oluşturmak istedi. Mübadele ve göç seçeneklerinin sürekli gündemde olması gerektiğinin altını çizerek kapsamlı bir önlem alınması yönünde şu önerilerde bulundu:¹⁰

Manevi Tedbirler: Bölgenin kendine has koşulları daha özel bir politika izlenmesini zorunlu kılmaktaydı. Hükümetin yapması gereken Kürtlerin yaşadığı bölgelerle ilgili yaklaşımlarını ve eğilimlerini gözden geçirerek eşitlik mesabesinde girişimlerde bulunmasının gerekliliğini ortaya koymasıydı. Bölgenin en büyük sorununun Ankara ve İstanbul'a uzaklığı söylene de Cevat Dursunoğlu bunun bahane olamayacağını, sınırlar içerisinde en uzak köşenin bile ihmal edilmemesi gerektiğini şu şekilde ifade etti: "Her Türk için Türkiye'de uzaklık ve yakınlık mefhumu ancak hududun ötesinden başlayacak bir mefhum olduğunu yoksa Ankara'ya veya İstanbul'a olan mesafenin vatan bakımından bir mikyas olmadığını bilmek ve zihniyetini buna uydurarak Türk devleti teşkilatında iş alan her adamın vazifesidir." (BCA.490.01/61.233.6-26). İzlenilen politikaların tekrardan gözden geçirilmesi taraftarıydı.

İskân Tedbirleri: Kürtler batıdan doğuya geniş bir coğrafyada, nehir ve vadiler gibi verimli alanlarda çoğunlukla hayvancılık yaparak göçebe bir hayat sürdürmekteydi. Dursunoğlu'na göre Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın sınırları, Palandöken dağlarının güneyinden başlayarak Kars-Göle, batıda Birecik, Behisni, Akçadağ ve Hekimhan hattına kadardı. Dursunoğlu, Kürt nüfusuna karşı denge oluşturmak adına bu coğrafyaya yoğun bir Türk nüfusunun yerleştirilmesini gerekli gördü. 1934'te kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu'nu nüfusun dengelenmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirdi. Bu kanunun en önemli maddesinin "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışını düzenlemek olduğunu" bu maddeyle hükümete nüfusu dengelemek adına önemli görevler düştüğünü belirtti. Hükümetin, ülkeyi farklı bölgelere ayırarak bu coğrafyalara Türk nüfusu yerleştirmek için büyük bir fırsat yakaladığına işaret etti. Bunun dışında hükümet, sorun olarak gördüğü kitleleri istediği yere gönderme, hatta sınır dışına çıkarma yetkisini elinde tutmasının önemini altını çizdi. Dursunoğlu'na göre bu kanun kâğıt üzerinde sorunsuz gözükmeye karşın uygulama safhasında yeterli ölçüde başarı sağlayamadı. Bunun sebebi olarak da kanunu uygulayan memurların sistemsiz, plansız hareket etmelerinin yanında, II. Dünya Savaşı'nın başlamasını gösterdi.

¹⁰ İsmet İnönü de Kürt raporunda Kürt halkının içine nüfuz edebilmek için her yolun denenmesini hatta sıtma ve trahomdan kırılan insanlarla seyyar sağlık ekipleriyle bile iletişim kurulabileceğini söylemekteydi. (Öztürk, 2012: 18).

Kanun, ülke içinde kolonizasyonu amaçlanmasına karşın daha çok dışarıdan gelenlerin iskânına hizmet etti. O, bu kanunun uygulanması için kurulan idari mekanizmanın zayıflığının yanında yürütücüsü olarak da Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir umumi müdürlüğe verilmesinin yanlılığına dikkat çekti. Dursunoğlu'na göre şehirlerde bu iş sıhhat müdürlerine verilmesine karşın bu müdürlükler iskân işlerini 15-25 lira aylıkla çalışan memurlara bıraktı. Sıhhat müdürleri kendi alanlarında iyi yetişmiş olmalarına karşın sadece iskânın sağlık ve toplumsal boyutuyla ilgilendiklerinden bu iş için profesyonel ve milli davayı bilen uzman kadronun kurulmasının şart olduğunu savundu.¹¹ İskân işlerinin düzenli yürütülmesi için şu önerilerde bulundu: (BCA.490.01/61.233.6-28).

1- İskân işi ilk önce doğuda Aras vadisinden başlayarak Iğdır, Tuzluca, Kağızman üzerinden Göle'ye kadar götürülmeli

2- Murat vadisinde; Ağrı'dan başlayarak Bayazıd, Karaköse, Tutak, Malazgirt, Bulanık ve Muş ovası üzerinden Genç havalisinden geçerek Palu ve Elazığ'a kadar bu iskân hattını uzatmalı. Bu suretle kuzey kısmındaki yaylalar Sinek, Köse, Çakmak ve Bingöl dağlarında oturan Kürtlerle, Aladağ, Bozdağ, Süphan, Nemrut, Mutki, Hacireşit, Akçakara dağları havalisinde yaşayan Kürtleri yoğun bir Türk iskânı ile ayırmak mümkün olacaktı.

3- Van'ı merkez alarak Muradiye, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Tatvan ile Van gölü havzasında Türk iskanını yoğunlaştırmak gerekir.¹²

4- Dicle nehrinde Botan suyunu takiben Şatak, Pervari, Şirvan, Siirt üzerinden Cizre'ye ulaşarak Aladağ, Akçakara uzantısından güney sahasını ayırmalı.

5- Bu iki sahanın iskânı bittikten sonra batı ve güney yönünde Keban'dan Fırat'a ve Birecik'e kadar toplu olarak yaşayan Kürt yerleşim birliğini dağıtmalı.

Dursunoğlu'nun bu açıklamalarından bölgenin coğrafyasını bildiği ve Van Gölü havzasını baz alarak iskan bölgesini doğudan güneye ve

11 Memduh Şevket Esendal aynı tarihlerde yaptığı tetkik seyahatinde Malazgirt ve Patnos mıntıkasında gördüğü köylerle ilgili "Gördüğüm köyler Türkiye'nin en geri köyleridir. İran ve Afganistan'da bile böyle geri ve pis köyler görülmez" açıklamasında bulundu. (BCA.490.01/571.2274.1-23.)

12 Dâhiliye Vekili Cemil Uybâdın, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde iskânın önemi üzerinde durarak Türk nüfusunun Kürt köylerine yerleştirilmesini gerekli gördü. (Yayman, 2011: 76) Abdülhalik Renda da raporunda demiryolu yapımının önemine değinerek Van Gölü, Erzincan, Muş, Diyarbakır bölgenin Türkleşmesi için bunun gerekli olduğunu savundu. (Sılan, 2011: 10) İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da demiryolu, *elektrik ve radyo merkezlere inhisar etse dahi, şeyhinin resullüğüne inanan Kürdün bu kanışını sarsacaktır.* Diyerek bu konunun önemine dikkat çekti. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 16-b, D 65, F 14-108)

sınır çizgisinden iç bölgelere doğru bir hat biçiminde oluşturmak istediği anlaşılmaktaydı. Türklerin yoğun bir şekilde Kürt nüfusu arasına yerleştirme düşüncesi hemen hemen bölgeyle ilgili hazırlanan bütün raporlarda ön planda yer almaktaydı. Çizdiği çerçevede Van Gölü havzası kilit noktayı teşkil etmekteydi.

Dursunoğlu, önlemleri ve yapılması gerekenleri sıraladıktan sonra iskânın iyi sonuçlar verebilmesi için söz konusu bölgelere yerleştirilecek Türk nüfusunun Kürt nüfusuna eşit olmasını gerekli gördü. Ona göre gelişmişlik ve medeni ölçüler bakımından Türkler, Kürtlerden daha iyi bir seviyede olduğundan bu özellikler iyi kullanılmalıydı. Bunun yanında Türklerin bölgede üretim aletleriyle donatılarak üstün bir hale getirilmesinin şart olduğunu söyledi. Ayrıca buraya yerleştirilecek Türklerin geldikleri bölgenin iklim koşullarının bölgeyle uyumlu olmasının dikkate alınması gerektiğine işaret etti. Bu anlamda coğrafyacılarından faydalanmanın gerekliliğinin altını çizdi. Kürtlerin yaşadığı bölgelere Türkiye dışından da Türk nüfusunun getirilmesinin uygun olacağını, Bulgaristan ve Romanya'dan getirilecek Türklerin buraya yerleştirilmesinin isabetli bir karar olacağına raporunda yer verdi. Bu seçeneğin dışında Kürtlerin ve Farsların yoğun yaşadığı İran Şiraz'da 200.000 fazla nüfusa ve büyük bir hayvan servetine sahip Kaşkailerin de yerleştirilebileceğini planladı. Bütün bu seçeneklerin kullanılması ve 1 milyonluk nüfusun bölgeye yerleştirilmesiyle Aras, Murat, Fırat ve Dicle havhalisinde oturan Kürt nüfusunun azınlıkta kalacağını, bölgedeki Türk nüfusunun başat hale geleceğini öngördü (BCA.490.01/61.233.6-29). Benzer şekilde İsmet İnönü de Van, Erzincan ve Elazığ'a Türk nüfusu yerleştirerek bu şehirlerin güçlü kültür merkezleri haline getirilebileceğinin önemine dikkat çekti (Öztürk, 2012: 58)¹³. Abidin Özmen 1936'da raporunda Van Gölü havzası, Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt bölgesine Türk muhacirleri yerleştirmenin önemine atıf yapmaktaydı. Ayrıca Kürt kızlarıyla evlenip buraya yerleşecek olan Türklere arazi tahsis edilmesini teklif etti (Öztürk, 2012: 78-81).

Güvenlik eksenli düşünen Dursunoğlu'na göre bu nüfus takviyesiyle bölgeyi dışarıdan tehdit eden Gürcü ve Ermeni tehlikesine karşı da set çekilmiş olacaktı. Dursunoğlu bütün bu verileri paylaştıktan sonra iskân işinin çok yönlü bir mesele olduğunu, devletin etraflı ve planlı politikalarla bu işin üstesinden geleceğine inandı. İskân siyasetinin başarılı olabilmesi için göçebe yaşam tarzının önüne geçilmesinin şart olduğunu da gerekli gördü (BCA.490.01/61.233.6-29).

13 Bölgeyle ilgili aynı dönemlerde rapor hazırlayan Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmenşür, İsmet İnönü'nün bölgeye seyahatini önemseyerek yanlış kalkınma anlayışının değişmeye başladığını, rejimle bölge halkının daha uyumlu hareket ettiğini düşünmekteydi. (TTK Arşivi, 3/28).

Dursunoğlu, doğunun en büyük sorunun temsil meselesi olduğunu, “temsil makinası” olarak tanımladığı bu durumu şu şekilde açıkladı: Servetleri, toplumsal kimlikleri ve bilgi düzeyleri ne durumda olursa olsun Kürtlerin kırsaldan şehre göç ettirildikten belli bir dönem sonra Türkleşeceklerini ve Türklerin temsil kuvvetinin iyi olmasından ötürü coğrafyanın kısa zaman içerisinde “Türk Adasına” dönüşeceği inancını taşıdı. Bu durumun güçlenmesi için Kürtlerin yaşadığı yerleşim merkezlerinin idari açıdan iyileştirilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Ulaşım olanaklarının geliştirilmesiyle ticaret ağının güçleneceğini, pazar yerlerinin Türkleşmesiyle, bölgedeki çarkların güçlenerek temsil gücüne katkı sunacağını ifade etti (BCA.490.01/61.233.6-30). Kürtlerin Türk kültür dairesi içine çekilebilmeleri için kırsaldan kente göç ettirilmelerini mobilizasyon için gerekli gördü.

Temsil gücünün artırılması yönünde Dursunoğlu demiryolunun geçtiği bölgelerde Türkçenin yaygın konuşulmasından hareketle Diyarbakır-Cizre-Elazığ- Muş- Tatvan hattında kurulacak iki demiryolu hattının bu amaca hizmet edeceğine raporunda yer verdi. Benzer bir şekilde Horasan- Karaköse- Kızıldeniz demiryolu hattı karayolu ile takviye edildiğinde amaçlanan Türkleştirme hedefine hizmet edeceği inancını taşıdı (BCA.490.01/61.233.6-31). Dursunoğlu’nun dışında bölgeyle ilgili hazırlanan diğer raporlarda da ulaştırma politikaları önemli başlıklar arasındaydı. Abidin Özmen Kürtlüğün önüne geçmek sağlam bir idari yapı oluşturmak için Diyarbakır’dan Hakkari’ye kadar yol yapmanın gerekliliğine atıf yaptı. (Öztürk, 2012: 59). İnönü de 1935’deki doğu seyahatinde demiryolunun önemine değinerek bölgeyle bütünleşmenin demiryolu politikalarıyla sağlanabileceğinin önemine işaret etti (Öztürk, 2012: 83). Şükrü Sökmensüer, İnönü’nün düşüncesine paralel bir şekilde demiryollarının bölge için büyük değer olduğu kanaatindeydi. (TTK Arşivi, 3/28). Abidin Özmen raporunda demiryollarının geçtiği yerlere Türk muhacirlerin yerleştirilmesini, Türklüğün baskın hale gelmesi için önemsendi (Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülâsası, 1937: 106). Celal Bayar’a göre ulaşım sıkıntıları bölgenin ekonomik gelişimini olumsuz yönden etkilemekteydi. Bölgenin kalkınması için devlet eliyle ulaşım probleminin acilen çözülmeliydi. Ulaşım ile ilgili bölge raporlarında Türkleştirme olgusu birinci öncelikler olarak gözükmeye karşın Celal Bayar’ın Şark Raporunda bu durum yerini ekonomik kaygılara bırakır.

Memduh Şevket Esendal ise özellikle Van’a tren yolunun ulaşmasıyla köylerde yaşayan Kürtlerin merkeze göç etmesiyle şehrin Kürtleşeceği ve Van ve çevresinde yerliliğin kaybolacağı, Diyarbakır’a demiryolunun ulaşmasıyla Kürtleşmenin arttığı ve Kürtçe konuşmanın yaygınlaştığı

endişesini paylaştı. (BCA.490.01/571.2274.1-32.) Silan demiryollarını daha çok askeri ve iktisadi görürken (Silan, 2010: 328). Dursunoğlu, kültürel (Türkçe) sahaya hizmet etme aracı olarak gördü. Dursunoğlu da dâhil olmak üzere bölgeyle ilgili rapor hazırlayanlar demiryolu politikalarının Türkleşmeye hizmet edeceği yönünde bir tavır koyarken Memduh Şevket Esendal farklı bir şekilde demiryolunun Kürtleştirmeyi hızlandıracağı fikrini savundu.

Dursunoğlu dâhil bölgeyle ilgili hazırlanan raporlarda etnik kimlik-Türkleştirme-asayiş-tedip gibi kavramlar ön plana çıkarken Celal Bayar'ın Şark Raporunda madenler, tarım, hayvancılık, işletmeler, fabrikalar, ticaret ve ekonomi gibi alanlara odaklanılmaktaydı (Bayar, 2006: 112-113.). Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey Dersim'i baz aldığı raporunda Bayar'ın aksine okul açmak, yol yapmak, fabrika kurmak uygarlaştırma suretiyle ıslaha çalışmanın boş bir hayal olduğu kanaatindeydi. (Yayman, 2011: 93). Maliye Müfettişi Burhan Ulutan da Bayar'ın düşüncelerine benzer şekilde mahkemesiz, yolsuz, hastanesiz, doktorsuz ve ziraatçı, veteriner olmadan doğu halkının kalbinin kazanılamayacağını raporunda vurguladı. (Çalışlar, 2011: 232). Şükrü Sökmensüer ise bölgeye yapılan yatırımları olumlarken yatırımların halktan uzak sermayedarlara yaradığı kanaatindeydi (TTK Arşivi, 3/28).

Her ne kadar güvenlik eksenli bir refleks ortaya koymasına karşın sanat ve ticaretle bu coğrafyanın merkeze daha bağımlı bir hale getirileceği konusuna değinen Dursunoğlu, sanat ve ticaret hayatının yanında eğitim alanında yapılacak yatırımların sürece katkı sunacağı ve bölgede yapılması planlanan ilköğretim seferberliğiyle Türkleştirmenin sağlam bir zemine oturacağı inancındaydı. Bölge için izlenilen özel bir kültür politikasının olmadığına değinerek bunun sağlanması durumunda bölgede Türkçe konuşmanın artacağı ümidini taşıdı. Aynı zamanda bölgede Türkçe konuşmanın sağlıklı bir zeminde ilerlemesi için bazı özel çalışmaların yapılmasının gerekliliğine vurgu yaptı. Türklerin temsil gücünün arttırılmasını, devletin bölgede başlatacağı zorunlu ilköğretim seferberliğiyle paralel gördü. Bölgede Kürtlerin yoğun yaşadığı köylerde okul açılması yerine nüfusun dengeli olduğu yerlerde okul açılmasının daha doğru bir yaklaşım olacağını düşündü. Kürtlerin dışında diğer topluluklar için de aynı uygulamaların yapılabileceğini savundu (BCA.490.01/61.233.6-31).

Okullaşmanın yoğun olduğu köylerde, Kürt çocuklarının Türkçe konuştuklarını ve Türkçenin evlere kadar girdiğini, okul bulunmayan köylerde ise Türk çocuklarının Kürtçe konuşarak Kürtleştiği tespitinde bulundu (BCA.490.01/61.233.6-32). Bu tezini şu örneklerle desteklemeye çalıştı. 1943 yılında Erzurum'a yaptığı seyahatte Hınıs'ın 25 hanesinin Türk, 65 hanesinin Kürt olan ve okulu bulunan Ovaçevirme köyünde Türkçenin

yoğun bir şekilde konuşulduğunu, buna karşın aynı ilçenin 51 hanesi Türk, 90 hanesi Kürt olan ve okulu bulunmayan Harani köyünde ise Türk çocuklarının Kürtçe konuştuğunu ve köyün tamamen Kürtleştiğini gözlemlediğini belirtti (BCA.490.01/61.233.6-32). Türkçe konuşmayla okullaşmanın doğru orantılı olduğunu ortaya koymaya çalıştı.

Ona göre köylerde ilköğretimi yaygınlaştırma faaliyetleri sürdürülürken Kürtlerin yoğun yaşadığı köylerdeki çocuklar için yatılı bölge ilkokulları açılması faydalı olacaktı. Bu uygulamayla çocukların Kürtçe yerine Türkçe konuşmaları sağlanacaktı. Bu projenin başarılı olması için yatılı okullardaki çocukların yarısının Türk kökenli olmasına dikkat edilmesi gerektiği uyarısında bulundu. Bu esaslar dâhilinde eğitim camiasında çalıştırılacak öğretmenlerin ana dillerinin Kürtçe olmamasına da özen gösterilmesi gerektiğinin altını çizdi (BCA.490.01/61.233.6-32). Dursunoğlu, Türkçenin bölgede yaygınlaşması için eğitim-öğretim planlanmasının nüfusa göre dengeli olarak belirlenmesini doğru sonuçlar için gerekli gördü.

Bu şartlar altında seçilecek olan öğretmen gruplarının belli bir süreçten sonra bölgede yaşayan kişilerin etkisinde kalıp onların yaşam tarzına ayak uyduracaklarının dikkate alınarak serbest bırakılmamaları konusunun üzerinde durulması gerektiğini belirtti. Bu durumun önüne geçebilmek için öğreticilerin temsil görevleri bakımından bir enstitüye bağlanmaları konusunu vurgulayarak sınır bölgelerinde bulunan Sivas, Erzurum, Malatya ve Diyarbakır Köy Enstitüleri ve öğretmen okulların bu amaca hizmet etmek için uygun yerler olduğu düşüncesini paylaştı. Bu kuruluşların gözetiminde öğretmenlerin bölgeye daha iyi hizmet vereceği ümidini taşıdı (BCA.490.01/61.233.6-33). Bu uygulamanın ilk dönemlerinde ana dili Kürtçe olan çocuklar yerine, Türk olan köylerden çocukların alınmasının daha doğru bir adım olacağı yorumunda bulundu. Dursunoğlu'na göre bu şartlar altında işleyecek olan öğretmen okulları ve enstitüleri, kendilerine ayrılan bölgedeki ilkokullara atanacak öğretmenleri, her yıl 3/1'ini kendi bünyelerine alarak en az altı hafta çalışmalarını yakından takip etmeli, temsil işlerindeki becerilerini gözlemlemeli ve başarısız olanların yerine yeni öğretmenler yerleştirilmeliydi. Bu tür bir uygulamanın bölgeye temsil açısından dinamizm getireceği kaçınılmazdı (BCA.490.01/61.233.6-34). Kontrol mekanizmasını temsil gücünün bölgede tam anlamıyla hissedilmesi için gerekli gördü.

Dursunoğlu'na paralel bir şekilde Abidin Özmen de bölgeye atacak öğretmenlerin Türklüğü aşılacak kişilerden seçilmesinin önemine işaret etti. Ayrıca devşirme usulü şeklinde köy çocuklarının yatılı mekteplerde okutulmasının önemli olduğunu belirtti (Öztürk, 2012: 79). İsmet İnönü ise farklı olarak ilköğretimin çok önemli olduğunu ortaya koysa da ona göre Türk ve Kürt çocukları ayrı okullara gönderilmeliydi. Ayrıca

memurluğa Kürt kökenlilerin getirilmemesi konusuna dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizdi (Öztürk, 2012: 63).¹⁴ Dursunoğlu, İsmet İnönü'den farklı olarak temsil gücünün artırılması noktasında karma eğitim sisteminin Türkleşmeye daha çok hizmet edeceğini savundu.

Dursunoğlu, bir dili en iyi ve kolay öğreten kişinin ana olduğunu, bu sebepten bölgedeki kızların eğitim işine daha bir önem verilmesinin gerekliliğine vurgu yaptı. Ortaokul ve liseler, ilçe ve şehirlerde olacağından ve çoğunluğu Türk kökenli öğrencilerden oluşacağından buralarda özel bir okulluşmaya gitmenin gerekmeyeceği kanaatindeydi. Yapılması gereken burada görev yapacak öğretmenlerin ana dilinin Türkçe olmasının yanında temsil sorumlulukları konusunda aydınlatılmalarıydı (BCA.490.01/61.233.6-33).

Bütün bu teknik çalışmaların yanında en önemli konunun bu alandaki çalışmalarda gönüllük ve samimiyet esasını gördü. Bölgede Türkleşmenin ve temsil gücünün gelişmesi, bu işe gönülden kabullenmiş bir ekip işiyle olacağını da dikkatten kaçırılmaması gerektiği inancındaydı. İşin içinde inanmış ve sorumluluğunu bilen insanların olmaması durumunda teknik önlemlerin zamanla etkisini kaybedeceği düşüncesindeydi (BCA.490.01/61.233.6-34). Sağlam bir kadroyla temsil gücünün yerleşeceğini inancı tamdı.

Cevat Dursunoğlu, ulus-kimlik inşası bağlamında düşüncelerini ortaya koyarken özellikle paylaştığı verilerin kitabi bilgilerden çok gözlemlere dayandığına altını çizdi. Partisinin kendisine biçtiği görev sorumluluğundan ayrılmadığını belirterek partinin bir ilin ocağı olmadığını, bir politika organı olduğundan raporun Parti Umumi İdare Heyeti'ne sunulduğunun da unutulmaması gerektiğini hatırlattı. Politika en geniş manasıyla milli varlığın tesisine yönelik bir hedefe yönelik olarak anlaşıldığından bu özelliğe dikkat ettiğinin altını çizdi. Politika için realiteden ayrılmadığını da ayrıca belirtmekten geri durmadı.

14 Abidin Özmen, Kürtçe konuşan memurlara yazılı ihtar devam etmesi durumunda maaş kesintisi hatta memuriyetten çıkarılmaya kadar götürülmesi gerektiği konusunda kararlılık sergiledi (Öztürk, 2012: 82). 1958'de Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan, DP iktidarı döneminde bile çözümünü Türk kültürünü iyi bilen memurların bölgeye atamasında görmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-5). Abdülhalik Renda da raporunda kız alıp vermenin artması gerektiğinin yanında Kürtçe konuşanların cezalandırılacağı gibi Türkçe konuşanların da ödüllendirilmesini teklif etti (Sılan, 2011: 8.). 1936 dönemi Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, sorunu etnik bir dil meselesi olarak görmekten ziyade bir dil sorunu olarak gördüğünü, "Şark'ta Türk renginden başka renk yoktur." kültürel çalışmalarla meselenin aşılacağını ümit etmekteydi. (Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası, 1937: 187).

Sonuç

Bölgeyle ilgili ilk dönem hazırlanan raporlarda Şeyh Said isyanının da etkisiyle farklı başlıklar yerine bölgenin güvenliğine yönelik bir yaklaşım kendini göstermekteydi. 1930'lardan sonra hazırlanan raporlarda asayiş/güvenlik kaygısı kendini hissettirse de bölgeyle ilgili tasavvur edilen başlıkların arttığı görülmekteydi. İlk dönem raporlarının taslak metin şeklinde sonraki süreçteki bölgeyle ilgili okumaları etkilediği anlaşılmaktaydı.

Bu yönüyle kendisinden önceki verileri iyi kullanan Dursunoğlu, Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yaşayan Araplarla ilgili verdiği bilgileri sınırlı tutarken Kürtlerin sosyo-ekonomik ve sisteme bağlılık yönlerinin üzerinde ayrıntılı bir şekilde durdu. Dursunoğlu sorunu tanımlarken dönemin diğer rapor hazırlayanlarıyla ayrıştığı ve benzeştiği yerlerin olduğu görülmekteydi. O, toplu bir şekilde yaşam sürmelerini sakıncalı bulurken nüfus dinamiklerini dikkate alarak diğer raporlardan farklı olarak Kürtlerin nüfusuyla ilgili %75'leri aşan ölçüde yüksek rakamlar verdi. Bölgeyle ilgili diğer çalışmalara paralel bir şekilde Kürtlerin yaşadığı sınır coğrafyasının dış etkilere açık olmasından endişe duyarak buna uygun politikalar üretilmesini arzuladı. Rusya ve İran'da Kürtçülük çalışmalarından örnekler vererek bu tezini kuvvetlendirmek istedi. Bu yönüyle değerlendirildiğinde bu eğilim güvenlik eksenli bir yaklaşımın yansımalarıydı. Bu farklı denklemlere karşın doğuya yönelik söylemlerinde güvenlikçi eğilimlerin tezahürünü görmek mümkündü. O da bölgeyle ilgili hazırlanan diğer raporlara benzer şekilde Kürt nüfusunun kontrol altına alınması için Türk nüfusunun bölgeye iskân fikrini savundu. Raporunda en çok üzerinde durduğu konu, bölgede Türk nüfusunun artmasıyla temsil gücünün kuvvetleneceği savıydı. Bu düşünceye paralel şekilde tek partinin uyguladığı ulaştırma politikalarını (demiryolu) olumlu görerek Türklerin bölgedeki temsil gücüne katkı sunacağını savundu. Bu yönüyle ele alındığında demiryollarına Necmeddin Sahir Silan iktisadi açıdan yaklaşırken Memduh Şevket Esenal Kürtleşmeye hizmet edeceği düşüncesindeydi. Dursunoğlu birçok raporda da işlendiği şekilde demiryolları politikalarını Türklüğün temsil kodlarının kuvvetlenmesi açısından önemsendi.

İsmet İnönü dahil birçok rapor bölgede okullaşma üzerinde durup Kürtlerin ayrı okullara gönderilmeleri tavsiyesinde bulunurken Dursunoğlu, temsilin hissedilmesi açısından karma modeli savundu. Raporların büyük kısmında Halkevlerinin bölgede Türk kültürünün yaygınlaşmasına önemli katkılar sunulduğu noktasına durulmasına karşın Dursunoğlu, Köy Enstitüleri üzerine yoğunlaştı. Köy Enstitüleri üzerinden bölgede başat bir Türk kültür modeli olacağı inancını taşıdı.

Diğer raporlardan farklı olarak Türklüğün temsil gücünün artırılması noktasında Dursunoğlu, parti kadrolarını önemserken diğer raporlarda bölgedeki Türklük mefhumunun kuvvetlendirilmesinde parti teşkilatlarıyla ortak çalışma konusu üzerinde pek durulmadığı görüldü. İnönü, Van, Muş, Erzincan ve Elazığ'da Türk kütleleri oluşturarak bölgeyi Türkleştirmek için merkezler oluşturmayı tercih etti. İnönü'nün raporunda Kürtlüğün yayılma endişesi her satır arasında kendini göstermekteydi. İnönü'nün hazırladığı raporun tamamlayıcısı niteliğinde olan Celal Bayar çalışmasında parametre olarak iktisadi veçheleri ön planda tutmaktaydı. Bu yönüyle Dursunoğlu, Bayar gibi toplumsal realitelerin daha somut hissedildiği yaklaşımdan ziyade partizan ve merkezîyetçi teamüllerle hareket eden İnönü ekolüyle benzerlik arz etmekteydi. Türklerin bölgeye iskân edilmesinden ve diğer birçok meselede düşünce olarak İnönü ile aynı kulvarda yer aldı.

Tek parti döneminde hazırlanan raporlar, isyan sonrası bölgede ortaya çıkan hareketlilik ve asayişsizliğin tezahürleriydi. Raporların ortak yönü Şeyh Said isyanının bölgedeki etnik hareketliliği beslediği ve tetiklediği yönünde ortak bir görüşün varlığıydı. Benzer şekilde raporların ortak yönlerden biri bölgenin iklim şartlarının ve ulaşım olanaklarının çetin olmasıydı. Dursunoğlu'nun bölgenin coğrafi özelliklerine hâkim olduğu ve bölge gerçeğinin daha iyi analiz edilebilmesi için coğrafyacıardan yardım alınması gerektiğinin altını çizmekteydi. Onun coğrafyanın olumsuzluklarıyla yetinmeyip çözüm önerileri üretmesi onu diğer rapor hazırlayanlardan farklı bir yere taşımaktaydı.

Tek parti döneminde hazırlanan diğer raporlarla paralel düşünceler ortaya koyduğu gibi, Kürtleri Türklük potasının dışında gören tanımlamalarıyla da ayrı bir bakış sundu. O, bu topluluğa yönelik Türklüğü nitelendirecek isimlendirmeler yerine onları kendi kodlarıyla kabullenip ona göre bir yaklaşım modeli geliştirmenin önemi üzerinde durdu. Bu yeni söylem esasında tek partinin Kürtlüğü, Türklük gövdesinde görme anlayışından kopuşun göstergesiydi. Kürtlüğü, Türklüğün yanında olmaktan ziyade karşısında gösteren izahı, tek partinin ulus-kimlik inşası modelinin dışında kalan bir değerlendirmeydi. Bu yönüyle Sahir Sılan ve Abdullah Alpdoğan'ın Kürtleri Türklüğün bir ögesi olarak gördükleri Dağ Türkü anlayışından farklılaşırken Hasan Reşit Tankut'un Kürtleri, Türklüğün dışında bir topluluk olduğu görüşüyle örtüşmekteydi. Dursunoğlu, Kürtlerin etnik kimliklerini, başka bir etnik kimliğin ögesi/uzantısı olarak görmenin sorunun çözümüne katkı sunmadığını, varlıklarını Kürt kimliği bünyesinde kabul edip çözüm önerileri üretmenin sonuç odaklı-sağlıklı bir yaklaşım olacağını savundu. Her ne kadar diğer eğilimlerden farklı olarak Kürtlerin etnik kökenlerini, Türklük havzasının dışında görse de kültürel ve bayındırlık çalışmalarıyla Kürtlerin Türkleşmelerini gerekli görmekteydi. Dur-

sunoğlu'nun Kürtlüğü, Türklük çatısı içinde görmemesine karşın raporun satır aralarında Kürtleri, Türkleştirecek formüllere girmesi dikkat çekiciydi. Karma okul-karma köy projeleri de bunun en önemli izdüşümleriydi. Raporda Kürtler azınlıklardan farklı bir değerlendirmeye tabi tutulsa da ulus-kimlik aidiyetinin neresinde olmaları gerektiği, azınlıkların genelinde olmayan bir özellik olarak tanımlanan ve ulus-kimliği besleyen sadakat bağlarının olup olmadığıyla ilgili bir belirsizlik hâkimdi. İskân politikaları çerçevesinde Kürtlerin arasına Türk nüfusunun yerleştirilmesini önemseyen dönemin yaklaşımlarıyla benzerlik gösterirken Kürtlerin ve Arapların ülke dışına çıkarılması noktasında radikal tutumuyla farklı bir yerde durdu. Dursunoğlu kültürel dönüşüm için merkezine Halkevleri yerine Köy Enstitülerini alması, Arap ve Kürtlerin tedibi yerine ülke dışına tenkilini istemesi ve Kürtlüğü Türklüğün bir uzantısı olarak görmenin aksine ayrı bir millet olarak gören yaklaşımları onu bölgeyle ilgili çalışma yapan diğer kişilerden farklı kılan özelliklerdi. Düşünce örüntüsü içerisinde farklılaşmasına karşın ulaştırma ve okullaşma konusunda aynı paydada yer almaktaydı.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanlığı Arşivi- АВІРІ, Ф. 151 ПОЛИТАРХІВ

TBMM Arşivi Cevat Dursunoğlu'nun Tercüme-i Hal Dosyası

TTK Arşivi

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmi Yayınlar

Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları. (1928). Ankara: Ankara Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

1926 Türk Ocakları Zabıtları. (1927). İstanbul: Kader Matbaası.

Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasesi. (1937). Hazırlayan M. Bülent Varlık, Ankara: Başvekalet Matbaası.

Kitap ve Makaleler

Bayar, C. (2006). Şark Raporu. Bayramođlu, N. (Haz.). İstanbul: Kaynak

Yayınları.

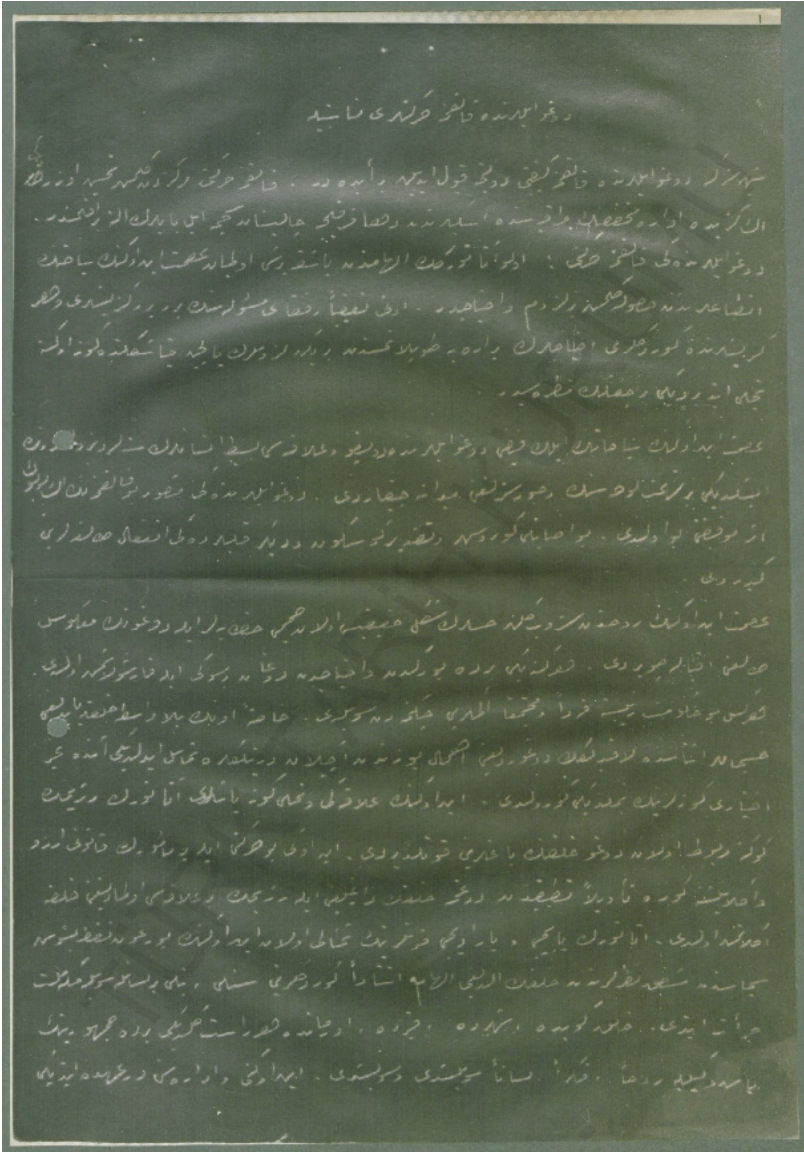
- Dersim Raporu.* (2011). Çalışlar, İ. (Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (2011). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Karabekir, K. (2004). *Kürt Meselesi.* Özergin, F. (Haz.). İstanbul: Emre Yayınları
- Mumcu, U. (1993). *Kürt Dosyası.* İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Milli Kimlik.* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Öztürk, S. (2012). İsmet Paşa'nın Kürt Raporu. İstanbul: Doğan Kitap.
- Renda, M.A. (2018). *Hatırat.* Demirci, A. ve Sayarı, S. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sekban, M.Ş. (1998). *Kürt Sorunu.* Vedat, Ş. (Haz.). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Sılan, N.S. (2010). *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sılan, N.S. (2010). *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953).* Akekmekçi, T. ve Pervan, M. (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sılan, N.S. (2011). *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951).* Akekmekçi, T. ve Pervan, M. (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yayman, H. (2011). Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası. Ankara: Seta Yayınları.

EKLER

اصحاح ابدن ذوات	موسدی	میخی	اولیات نوموسو
علامه مال	تسویذ تاریخی	قیض تاریخی	تودیع تاریخی
		۱۶	

از یمروز و اینک یونانسانه الحاقه دول مؤتلفه طرفه خراب و بدلیک و ۱۲
 تاریخ اعتبار یونان عسکری طرفه اسفاده با سدیله این آراسی تیغ
 اکلانسه منی مفار عدل و هو اولدن آهوقاره قاریو بیستولیک
 از قوم اهلیتک ریستو اید کهری دول مؤتلفه مملکت تیغ اید
 ۱۸ مصلح تاریخ الاورق عثمانی ویده ایسک مملکت قوناق اولدی
 بیاتقده بیداعضتیه شیخ اسرافندی اید دعوی و کیله حسیه عوف
 آل بایره مدیری ایمان بخات و طویسون نزاره هواد کچوردن و کب
 اولورده برقیغ عقیده موملر ایدک واقع اولورده و مقصد اولورده
 رهفتا دیر لیسنه حسیه علمم آجولم و قلم و لایحه لیسره عقیده
 تقیم
 ۱۶ رسته تاریخ

TİTE Arşivi (Cevat Dursunoğlu'nun Erzurum'da İzmir'in işgalini protesto etmesi)

TTK Arşivi (Şükrü Sökmensüer'in Şark Raporu)

